

Момчило Исић,
Основно школство у Србији 1918–1941, књ. 1–2,
Институт за новију историју Србије, Београд, 2005, стр. 533+425.

Значај основног школства за било коју државу или друштво у 20. веку није потребно нарочито доказивати. Може се рећи да је основна школа у овом веку снажног економског, научног и техничког напретка човечанства чинила темељ не само образовања и културе, већ свеколиког друштвеног, економског и културног развоја. Својим квалитетом, утемељеношћу и усавршавањем, основно школство је искорењивало неписменост, давало основно образовање и темељ за даљи образовни развој становништва и подстицало економски, културни и друштвени напредак. С друге стране, пропусти, запостављање и дисконтинуитет у основношколском систему представљали су велику препреку и кочницу у описмењавању и образовању народа и отежавали укључивање у савремене научно-техничке, економске, културне, па и политичке токове.

Улога, резултати и недостаци основног школства могу се сагледати и у економском, културном, друштвеном и политичком развоју Србије током 20. века. У том погледу до сада су могли пружити помоћ само ретки и парцијални историографски радови, усмерени на локалне оквири и неуклопљени у опште токове. Захваљујући др Момчилу Исићу, сада смо у могућности да из обимне и садржајне двотомне књиге, монографије од преко 500 страна и зборника грађе на више од 400 страна, стекнемо детаљну и поуздану слику о условима у којима се одвијало, деловања и резултатима основног школства у Србији у периоду од 1918. до 1941. године. Овом темом аутор се и раније бавио, у мањем обиму, парцијално, у оквиру других проблема и појединих крајева, а сада је досадашње резултате и обимну архивску грађу, пре свега из фонда Министарства просвете Краљевине Југославије, објединио и систематски изложио за територију читаве Србије. При томе, суочио се са проблемом одређивања граница Србије у посматраном периоду, што је решио усмеравањем пажње на територију која је Краљевини Србији припала после балканских ратова (Стара Рашка и Косово), без Македоније, и праћењем података на нивоу округа и срезова који су се налазили на тој територији. С друге стране, хронолошке границе су се саме наметале и одређивале оквир рада светским ратовима и постојањем Краљевине СХС, тј. Југославије.

Управо последице које су у српском основном школству настале после завршетка Првог светског рата и формирања заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, Исић представља у *Уводу* прве књиге (стр. 9–66). Уништавање школских зграда и опреме оставило је дубок траг на школским капацитетима у наредном периоду, а тежња за изградњом јединствене основне школе у новоствореној држави оставила је печат и на организацији основног школства у Србији. То су теме које се стално провлаче кроз садржај монографије коју је аутор поделио на три дела. У првом делу *Материјална основа* (стр. 69–221) бави се издржавањем основних школа, школском мрежом, бројем, изгледом и опремљеношћу зграда, прегледно износећи и анализирајући обиман изворни и статистички материјал и изводећи поуздане закључке о утицају ратних последица и економских и политичких фактора на стање и изглед основних школа у Србији у годинама после

Првог светског рата и касније. У другом делу *Ушмељеност основне школе* (стр. 223–361) Исић говори о стварном и фиктивном броју основаца, о њиховој тешкој свакодневици, бригама, честом непохађању школе, пролазности, успеху и продуженом школовању. На крају, у трећем делу *Учишћељи и њихов рад* (стр. 365–500) главна тема су учитељи, њихова бројност, полна и квалификациона структура, материјални положај, сталност и рад у школи, ван школе и резултати у ширењу писмености у народу. На крају књиге, налазе се закључак на српском и енглеском језику и веома користан индекс географских и личних имена.

И друга књига, зборник грађе, подељена је на три дела. У првом делу *Јединствена основна школа* (стр. 7–76) даје се неколико важнијих аката који показују тежњу да се у новој држави превазиђу наслеђене разлике у правној регулативи у сфери основног школства и да се изгради јединствена основна школа. То су, поред Закона о изменама и допунама Закона о народним школама из 1904. године, Упутство просветним радницима из 1928, Закон о народним школама од 5. децембра 1929. са изменама и допунама од 7. јула 1930, Наставни план и програм за четворогодишњу народну школу из јула 1933. и Уредба о одржавању народних школа од августа 1936. У другом делу *Основна школа у одбегалу времена* (стр. 79–333) објављено је преко двадесет годишњих или полугодишњих извештаја школских надзорника појединих срезова или области из различитих година и са различитих подручја. То су изузетно садржајни и драгоцени извори првог реда из којих се детаљно и сликовито може сагледати стање школских зграда и наставних средстава, ток и проблеми наставног рада, хигијенске и здравствене прилике у школама, мноштво података о бројности, раду и успеху ученика и бројности, наставном и ваннаставном залагању учитеља итд. На крају, у трећем делу *Статистички подаци* (стр. 336–422) дају се подаци о броју школа, разреда и одељења и ученика и наставника по полу 1939/40. године, преузети из извештаја средских школских надзорника и прецизно сређени у табелама по окрузима и срезovima. Поред тога што је систематским објављивањем бројних и садржајних докумената и статистичких података представио квалитет и обим изворне подлоге и дао илустрацију садржаја прве књиге, Исић је тиме пред стручну јавност изнео обиље података, значајан преглед и корисну полазну основу за даља истраживања и обраду развоја основног школства у појединим подручјима Србије, па и за писање историје појединих основних школа.

И у самом тексту аутор је обилно користио податке из извора објављених у другој књизи, посебно из извештаја школских надзорника. С једне стране, из извештаја су преузети бројни цитати који сликовито, прецизно и јасно представљају различите проблеме основног школства, осликавају стање на терену, говоре о стању и изгледу средских школа, улагањима у изградњу и опремање школа, степену и разлозима непохађања школе, свакодневним тешкоћама, бригама и здрављу ученика, о пролазности и успеху ђака, напорном и слабо награђеном раду учитеља, политичком притиску и резултатима рада итд. С друге стране, стање на терену је представљено и мноштвом статистичких података, преузетих углавном из извештаја школских надзорника, често приказаних у табелама којих у првој књизи има неколико десетина. Бројчани подаци се налазе и у самом тексту, често и по више десетина на страни, било у апсолутним бројкама или у процентима. Бројке су навођене систематски и детаљно, како у табелама тако и у тексту, по појединим срезovima и окрузима, са екстремним примерима и специ-

фичним случајевима појединих градова, села и школа. Територијалне јединице су подељене на Северну Србију и Стару Србију (Косово и Рашку), а посебна пажња је посвећена стању у Београду као највећем граду, у много чему специфичном у погледу развоја основног школства. Тако приказани подаци јасно откривају стање у којем се налазило основно школство у Србији између два рата, али и сликовито показују огромне разлике између појединих округа, па чак и срезова у истом округу. Исић трага и за узроцима велике неуједначености статистичких показатеља у појединим деловима Србије, налазећи их у економским условима, сиромаштву становништва, начину привређивања, географском положају, приступачности школе, националном саставу и односу према држави, али и психолошким мотивима, менталитету становништва, дубоко усађеним наслеђеним схватањима и навикама.

Изношењем мноштва бројки и процената, аутор само на први поглед оптерећује текст и чини га мање читљивим. Међутим, он тако даје безброј података о разним аспектима развоја основног школства у појединим крајевима и целој Србији и даје материјал за компарацију и извођење поузданих анализа и закључака.

Такве анализе и закључке Исић даје у свим деловима монографије, тежећи да открије разлоге стања које показују статистички подаци и извештаји са терена. Тако на самом почетку констатује тежак материјални положај школа у Србији и недовољна улагања у побољшање стања, полазећи у тражењу узрока од последица ратних разарања и потом прецизно указујући на недовољност школског приреза и неактивност општинских власти на његовом прикупљању. То је успоравало санирање огромне ратне штете, изградњу нових зграда, набавку намештаја и учила, онемогућавало повећање школских капацитета и ширење мреже школа, те кочило и целокупан развој основног школства. Посебно треба истаћи да се стање током времена није побољшавало, већ ишло на горе, због опстанка поменутих проблема и повећавања броја становника. Поред неумитног говора бројки, аутор користи и сликовите и прецизне исказе школских надзорника, који дају суморну слику основних школа, посебно сеоских, у Србији тог времена.

Важан домет Исићевог рада представља јасно и прецизно указивање на разлику између законске регулативе и стварности основног школства у Србији између два светска рата. Законска обавезност четворогодишње основне школе, наслеђена још од Краљевине Србије, суочавала се у стварности са поменутих недовољним капацитетима, неразвијеном школском мрежом, али и са отвореним непоштовањем и кршењем законских одредби, неуписивањем и нередовним похађањем основне школе. Неуписивање деце дорасле за школу, као и нередовно похађање, потпуно непохађање и исписивање из школе, које је утицало и на ниску пролазност и слаб просечан успех основношколаца, представљају феномене који јасно указују на неутемељеност основне школе у Србији у овом периоду. Узроке таквог стања Исић налази у сиромаштву становништва, недостатку радне снаге, националном и верском отпору у неким крајевима, али нарочито у културно-просветном нивоу и менталитету народа који није схватао значај описмењавања и образовања деце и, вођен вековним начином живота и економским нужностима преживљавања, радије остављао децу да чувају стоку или раде у пољу, плаћајући мале казне за непохађање, него да их шаље у школу и излаже се економском губитку. Та схватања су била посебно строга према школовању женске деце, за коју

je smatrano da im škola nije ni potrebna, što je rezultiralo poraznim procentom učenika u srpskim školama i ogromnim stepenom nepismenosti женске популације. Ове феномене, као и њихово варирање по окрузима и срезовима, аутор представља детаљно и минуциозно уз помоћ статистичких података, али и сликовито, уз помоћ оновременог народног речника и представа.

У таквим условима, ни напоран, често просветитељски рад недовољног броја учитеља и учитељица, често младих, неискусних и изложених премештањима, није могао да да далекосежније резултате. Сви наведени проблеми, утицали су на низак ниво наставе и слабе резултате основне школе у сузбијању неписмености која је у Србији споро смањивана током међуратног периода. Дубље последице таквог стања основног школства на општи економски, друштвени, културни, технички, политички, цивилизацијски развој Србије у наредном периоду могу се само наслутити. Те слутње постају посебно забрињавајуће када се узме у обзир да је Момчило Исић свој рад завршио управо периодом почетка новог светског рата, који је основном школству у Србији донео нови дисконти-нуитет, нова разарања и нове политичке и друштвено-економске услове.

Мр Драгомир БОНЦИЋ

Milan Terzić,
Titova vještina vladanja: Maršal i Maršalat: 1943–1953,
Pobjeda, Podgorica, 2005, str. 324

Politika je, prema rečniku Milana Vujaklije, veština upravljanja, nauka o najboljim sredstvima i putevima koji vode ostvarivanju ciljeva, mudrost i veština ophođenja sa ljudima i snalaženja u životu, dovitljivost, snalažljivost, lukavost, prepedenost. Sve ove osobine spadaju u veštinu vladanja kojom je toliko perfektno i sveobuhvatno vladao Josip Broz Tito. Iako je ovu veštinu Tito brilijantno demonstrirao tokom celog života, najtrijumfalniji svoj talenat u ovoj oblasti pokazao je za vreme Drugog svetskog rata i u toku decenije nakon njega. Zbornik članaka dr Milana V. Terzića obrađuje ovo razdoblje od 1943. do 1953. godine.

Članci koji su pre toga izlazili u naučnim časopisima (*Vojnoistorijski glasnik, Jugoslovenski istorijski časopis, Istorijski zapisi i Godišnjak za društvenu istoriju*) i u zbornicima radova na naučnim skupovima (Zbornik radova sa okruglog stola povodom knjige Branka Petranovića *Istoričar i savremena epoha*, Zbornik radova sa naučnog skupa *Mojkovačka operacija 1915–1916*, Zbornik radova sa naučnog skupa *Drugi svetski rat – 50 godina kasnije* i Zbornik radova sa naučnog skupa *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*) čine jednu tematsku i logičku celinu. Članci su pisani na osnovu građe Maršalata (Kancelarija maršala Jugoslavije), građe Arhiva Vojnoistorijskog instituta i Arhiva Jugoslavije, kao i objavljenih izvora vezanih za Josipa Broza Tita. Autor određuje izabrane hronološke okvire kao doba kada se konstituiše „nova”, a mi bismo dodali Titova Jugoslavija. M. Terzić u predgovoru tvrdi da ne teži tome da iscrpi sve teme vezane za Josipa Broza Tita, već pokušava da „demistifikuje” sistem njegovog rada i odlučivanja. Autor uz maksimalnu objektivnost uspešno rešava ovaj zadatak.

Poglavlje *Ko je Josip Broz Tito* bavi se obradom stvaranja početnih predstava o Titu. Autor je detaljno prikazao zamagljene i iskrivljene predstave o Titu koje je imala